

hiervan een grondig verslag. Men kan zich afvragen of het geschetste beeld voor de doelgroep niet te detaillistisch is.

Acht bijlagen vormen het tweede deel van het boek. Dit catalogusdeel geeft een beeld van de collectie munten van het Nederlandse Muntmuseum. De belangstelling van muntverzamelaars zal vooral naar dit deel uitgaan. Als bijlagen zijn onder meer opgenomen: de inventaris van het Utrechtse munthuis in november 1818, de lijst van opdrachtgevers voor de productie van de gouden dukaat in 1814, de oplevering van de Nederlandse munten per maand, 1814-1839, het uittreksel uit de verbalen van muntbusopening over de jaren 1814-1838, en de catalogus van de Nederlandse munten uit de periode 1814-1839, behorende tot de monetaire voorbeeldcollectie die wordt beheerd door het Nederlandse Muntmuseum.

Het gebruik van vakjargon is in een boek dat niet alleen de politieke besluitvorming inzake de muntproductie maar ook de daadwerkelijke productie tot onderwerp heeft, niet te vermijden; toch is het tot het noodzakelijke beperkt gebleven. Hoewel de meeste termen in de tekst worden uitgelegd, was een glossarium toch nuttig geweest. Wellicht kan dat nog in deel VI worden opgenomen, evenals een register. Helaas ontbreken een literatuurlijst en een lijst van geraadpleegde archieven. Dat het voorwoord, geschreven door de huidige muntmeester drs. Chr. van Draanen, vermeldt dat de auteur gebruik heeft gemaakt van archieven en collecties die worden beheerd door het Nederlandse Muntmuseum, is onvoldoende compensatie.

Het boek is geschreven in een vlotte verteltrant en is tevens mooi geïllustreerd. De elf tabellen en de grafieken hebben, evenals de illustraties, een duidelijk ondersteunende en verhelderende functie. De auteur is erin geslaagd een vrij complexe materie op een voor de geïnteresseerde leek begrijpelijke wijze te presenteren. Het overigens goed verzorgde boek bevat helaas enkele typografische onzorgvuldigheden, bijvoorbeeld de foutieve afbreking op bladzijde 46 van het woord 'muntmeester-steken' in plaats van 'muntmeesters-teken' en de door de staarten der letters lopende onderstrepinglijnen. Desondanks zal het de muntverzamelaars zeker aanspreken en biedt het een algemene inleiding aan niet numismatisch geschoolden.

Wil H. M. Fries

J. P. de Valk, ed., *Romeinse bescheiden voor de geschiedenis der rooms-katholieke kerk in Nederland 1832-1914. Archiefwijzer van Romeinse archivalia*, I, *Chronologische lijst van documenten*, II, *Archieven, overzichten en indices* (Rijks geschiedkundige publication. Grote serie CCXXX, CCXXXI; Den Haag: Instituut voor Nederlandse geschiedenis, 1996, xlii + 827, 632 blz., ISBN 90 5216 080 5 (I), ISBN 90 5216 081 3 (II)).

Toen J. P. de Valk na het verschijnen van het door P. J. van Kessel verzorgde derde deel van de *Romeins(ch)e bescheiden* (jaren 1795-1813) in 1975 de serie ging voortzetten, heeft het tot 1991 geduurd eer deel IV (jaren 1814-1831) het licht zag. Die lange periode was gerechtvaardigd: er moest naar een nieuwe formule gezocht worden, want de klassiek geannoteerde tekstuitgave kon niet meer vanwege de hoeveelheid materiaal en ook vanwege het probleem van het selectieprincipe. Een andere reden was voorts dat De Valk een beschrijving van de onderzochte archieven en een schets van de institutionele en biografische context wilde geven. Zo kwam er een archiefwijzer in dubbele zin tot stand: enerzijds een chronologisch genummerde lijst van 5448 archiefstukken met een korte aanduiding van de inhoud, anderzijds een gids door de archieven zelf. Slechts vijf jaar daarna heeft De Valk de voortzetting van deel IV kunnen publiceren (formeel niet als deel V). Deel IV had tot 1853 moeten gaan, maar ging niet verder dan 1831; deze inperking wordt nu goedge maakt door tot 1914 door te gaan. De eerste

band is opnieuw een chronologisch geordende lijst van nu 6395 documenten, de tweede beschrijft archieven en personen. Er is vanwege de hoeveelheid en de aard van het materiaal van afgezien alle documenten te vermelden; aan bod komen — in ruime zin — de berichten die informatie bevatten over kerkelijke en ook wel politieke toestanden in Nederland en de koloniën, terwijl niet ter sprake komen de financiële en economische betrekkingen tussen Nederland en de Pauselijke Staat, liturgische kwesties of aanvragen voor dispensaties, gunsten en relikwieën (maar — o lintjesregen — wel de aanvragen voor pauselijke onderscheidingen en eretiteln). Een selectie op basis van aanvaardbare, verstandige criteria. Omdat niet alles opgenomen is, worden alle archieven waar mogelijk nog iets te vinden is voorgesteld. De onderzoeker wordt verder op weg geholpen.

Naar de formele kant is deze publicatie een voorbeeld van eruditie en precisie. Het is niet makkelijk 'landgenoot, vakgenoot en vriend' (viii) De Valk op een fout te betrappen; laat ik een drukfout op bladzijde 512 van deel twee en de computergril in nummer 3079 terzijde, dan kom ik op de oneffenheid op bladzijde 325 van deel twee (*Congregazione per gli studi*) en de inhoudelijke vergissing in nummer 3736 (de eerste encycliek van Leo XIII dateert van 21 april 1878 en is getiteld *Inscrutabile Dei consilio*). Naar de inhoudelijke kant kunnen deze banden alleen maar relevant genoemd worden. Wie zich bezighoudt met de verschillende aspecten van de geschiedenis van de katholieke kerk in Nederland, zoals de hiërarchie en haar functioneren, het kloosterleven, de betrekkingen kerk-staat, de missies of de gebruikelijke wrijvingen tussen reguleren en seculariseren, komt te weten wat de Romeinse archieven daarover bevatten. Maar er is meer te vinden: berichten over de onderwijswetgeving of over het koninklijk huis (nummer 5387: 'problemen bij het vinden van een geschikte echtgenoot voor koningin Wilhelmina'). Nogal veel berichten zijn gewijd aan de beide Haagse vredescongressen, waarvan de Heilige Stoel was uitgesloten op aandringen van Italië. Om een idee te geven van hoe men geïnformeerd wordt het volgende voorbeeld. Nummer 2669: '5.9.1863. Van L. Oreglia, apostolisch internuntius, aan kardinaal G. Antonelli, staatssecretaris. Arrestatie van Zwijssens huisknecht, verdacht van de moordaanslag op de aartsbisschop. Ook oud-apostolisch internuntius Vecchiotti stond onder verdenking'. Er zijn ook curieuze gegevens: nummer 3072 vermeldt dat ene dr. J. H. Ridder uit Amsterdam het *perpetuum mobile* heeft uitgevonden en dit voor slechts enkele miljoenen ter beschikking stelt aan Pius IX.

Om een beter inzicht te krijgen in het onderzoek en zijn vele moeilijkheden, is het nodig in deel twee de beschrijving van de archiefcomponenten aandachtig door te nemen. Intussen bevatten deze beschrijvingen ook inhoudelijke gegevens: men komt op het spoor van een brief van Metternich uit 1850 (niet uit 1851) met een karakterisering van koningin Sophie der Nederlanden of krijgt een overzicht van de goedkeuring van talrijke broederschappen, zo belangrijk in het functioneren van de katholieke zuil. Niet alleen voor de geschiedschrijving over Nederland zijn deze banden relevant. Met de biografische gegevens van de functionarissen verbonden aan de Romeinse curie tussen 1832 en 1914 (bijlage 3) verschaft De Valk hulp aan ieder die de betrekkingen tussen de Heilige Stoel en andere landen in die periode wil bestuderen. Bovenal is deze archiefgids een waardevol instrument om beter wegwijs te raken in de Romeinse archieven, op de eerste plaats het Archivio segreto Vaticano. Te vaak komt dat over als het labyrint van de kloosterbibliotheek beschreven door Umberto Eco in diens *De naam van de roos*. Voor wie het Nederlands beheerst, zijn de dwaalwegen wat korter geworden. Overigens mag uit de beschrijving van de archieven van de Heilige Stoel blijken, juist onder het aspect van inventarisering, ontsluiting en toegankelijkheid, dat materiaal soms echt niet te vinden is, ook al moet het er zijn.

J. Poelstra, *Luiden van een andere beweging. Huishoudelijke arbeid in Nederland 1840-1920* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 1996; Amsterdam: Het Spinhuis, 1996, xi + 402 blz., f47,50, ISBN 90 5589 064 2).

Over dienstboden liggen nu drie overzichtelijke boeken voor, waarvan twee dissertaties. Het eerste is het goed gedocumenteerde *Kaatje, ben je boven? Leven en werken van Nederlandse dienstbodes 1900-1940* van B. Henkes en H. Oosterhof (Nijmegen, 1985). Dit behandelt zaken als de keuze voor en voorbereiding op het dienstbodenbestaan, het zoeken van een dienstje, formele arbeidsomstandigheden, vakorganisatie, omgangsvormen en de van waardering tot grote onvrede uiteenlopende reacties van dienstboden op hun werk. Het tweede boek is de originele en veel geprezen dissertatie van B. Henkes *Heimat in Holland. Duitse dienstmeisjes 1920-1950* (Amsterdam, 1995). Zij onderzocht de komst van Duitse dienstboden naar Nederland en beschreef zowel de ervaringen en opvattingen van 'vrouwelijke nieuwkomers' als die van de mensen en instanties die binnen de ontvangende samenleving met hen te maken kregen in een bovendien politiek gecompliceerde periode. Zich baserend op zowel tijdsdocumenten als interviews diepte Henkes niet alleen een bepaald aspect van de geschiedenis van dienstboden uit maar leverde zij ook een bijdrage aan de discussie rond de betekenis van het begrip nationale identiteit. De dissertatie van de aan de Universiteit van Amsterdam verbonden historica Poelstra — het resultaat van stug volhouden, zoals het voorwoord leert — gaat aan beide boeken vooraf omdat dit over de periode tussen 1840 en 1920 gaat. Anders dan de ondertitel suggereert, behandelt Poelstra niet zozeer de huishoudelijke arbeid zelf als wel het denken daarover, zoals terug te vinden in wetsvoorstellen, juridische en politieke debatten, damesbladen en een tijdsdocument als *Dienstboden de ergste plaag des levens* uit 1857. Deels komt dit door het beschikbare bronnenmateriaal, deels door haar specifieke belangstelling. Volgens Poelstra immers waren het de werkgevers — *de iure* de man, *de facto* de echtgenote — en de wetgever die benoemden wat dienstboden waren, welke rechten en plichten zij hadden en hoe zij zich dienden te gedragen. Omdat Poelstra dus vooral toont hoe de burgerij haar dienstboden zag, had de ondertitel beter 'burgerlijke opvattingen over huishoudelijke arbeid' kunnen luiden.

Het boek valt in drie delen uiteen, wat overigens niet uit de inhoudsopgave valt op te maken. Het eerste deel (over de jaren veertig) gaat over het standsonderscheid tussen dienstboden en hun werkgevers en behandelt vooral de oorspronkelijke juridische basis van het huispersoneel. Het tweede deel (tot en met de jaren tachtig) behandelt het denken over vrouwenarbeid, onder meer in samenhang met de vermeende onzedelijkheid van vrouwen uit lagere klassen. Het derde deel (vanaf de jaren negentig) gaat over huishoudelijke arbeid als vak, zowel in de politiek als de maatschappij. In het algemeen geldt dat Poelstra de ontwikkelingen van het debat in chronologisch opzicht braaf volgt, maar met weinig theoretische verdieping of veralgemenisering en weinig vergelijkend (met andere landen of andere beroepen zoals winkelbedienden). Hierdoor staat het boek tamelijk op zichzelf. De einddatering 1920 uit de ondertitel is in zoverre ongelukkig dat dit niet het eindpunt van het door haar onderzochte debat is. Hoofdstuk 11 gaat dan ook nog in op de jaren twintig en zelfs later.

Een echt verhelderend antwoord op de centrale vraag waarom werkgevers hun vrouwelijk huispersoneel zo negatief waardeerden, namelijk als anders en vooral 'minder', biedt het boek niet. In haar conclusie begint Poelstra het antwoord te zoeken in de kwalificatie van vrouwenarbeid. Het anders zijn van dienstboden verklaart zij deels uit seksesegregatie (waarbij zij tussendoor poneert dat de specifieke opvattingen over huishoudelijke arbeid ten grondslag hebben gelegen aan het algemene denken over vrouwenarbeid als 'anders' en minderwaardig), deels uit beperkingen van de vrouwenbeweging die wel de toetreding van vrouwen tot het